
ОВДІЄНКО І.М.,
кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра психології
та педагогіки, Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

ТОЛЕРАНТНА ВЗАЄМОДІЯ У ВІДНОСИНАХ «ВИКЛАДАЧ – СТУДЕНТ»

Стаття присвячена питанню толерантної взаємодії у відносинах «викладач – студент». Показниками толерантної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу виступають ступінь довіри, розуміння, можливість здійснювати спільну діяльність, яка не призводить до конфліктів, а також особливості емоційної сторони у відносинах один з одним.

Ключові слова: міжособистісні відносини, освіта, викладач, студент, толерантна взаємодія, емпатія.

Стаття посвящена вопросу толерантного взаимодействия в отношениях «преподаватель-студент». Показателями толерантного взаимодействия между субъектами образовательного процесса выступают степень доверия, понимания, возможность осуществлять совместную деятельность, которая не приводит к конфликтам, а также особенности эмоциональной стороны в отношениях друг с другом.

Ключевые слова: межличностные отношения, образование, преподаватель, студент, толерантное взаимодействие, эмпатия.

The article deals with the tolerant interaction in teacher-student relations. The measures of tolerant interaction in the educational process include trust, understanding and the ability for joint activities which do not lead to conflict, as well as the emotional aspect of teacher-student relationships. The educational process in higher education is shown to be based on the personal culture and teacher-student interactions which is found in inter-personal relationships, mutual respect, tolerance and openness to new knowledge. It should be noted that during higher education training intolerance in interpersonal interactions can be manifested as formal and alienated relations between teachers and

students, administrative-command management rather than democratic management, disrespect, intimidation, threats and discrimination based on individual characteristics, etc. To the author's mind, the main conditions of tolerance development, among others, include students' knowledge of the essential characteristics and contents of tolerance, tolerance-relevant personal values as well as the skills of tolerant interpersonal interaction.

Key words: *interpersonal relationships, education, teacher, student, tolerant interaction, empathy.*

Постановка проблеми.
Розробка актуальних питань вузівської підготовки і психології, які розглядають шляхи підготовки висококваліфікованого фахівця, багато в чому залежить від вивчення проблеми взаємостосунків між викладачами і студентами в навчально-виховній діяльності. У вищому навчальному закладі особливо активно протікає взаємодія між викладачами та студентами в будь-яких формах навчального процесу. З метою активізації навчальної діяльності студентів особливу увагу слід приділяти організації взаємодії в таких діадах: «викладач-група», «викладач-студент», «студент-група», «студент-студент».

Проблема взаємодії між викладачами і студентами у сучасних умовах є однією з найважливіших, тому що вона прямо або опосередковано охоплює цілу низку проблем: посилення мотивації студентів до навчання, покращення якості навчання, удосконалення навчального процесу, посилення змісту дисципліни, покращення комунікативних відносин, запровадження здорового способу життя, підвищення авторитету тощо.

Основою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закла-

ді є культура взаємодії особистостей викладачів і студентів, що проявляється у міжсуб'єктних особистісних відносинах, у їх взаємоповазі, толерантному ставленні до думки іншого, відкритості до сприйняття сучасної картини світу, здатності до сприйняття та переживання нового знання. Тому, не викликає сумнів важливість та необхідність вивчення факторів та умов формування толерантної взаємодії у системі «викладач-студент», оскільки толерантність є умовою продуктивної спільної діяльності та позитивного спілкування, успішної соціалізації молоді людини.

Під час навчання у вищому навчальному закладі студент повинен розвинути в собі необхідні компетенції та особистісні якості, які зроблять можливою його успішну самореалізацію в майбутній професійній діяльності. Для досягнення цієї мети організація освітнього процесу повинна забезпечити суб'єктність та творчий саморозвиток студента, розвиток, насамперед, таких професійно значущих якостей, як творча активність та самостійність, здібність до самоосвіти протягом всього життя.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемою досягнення взаєморозуміння в процесі взаємодії викла-

дачів і студентів переймалася значна кількість вчених, серед них праці В. Іллічової, Л. Коробейнікової, С. Михайлової, В. Сластьоніна, Є. Шиянова та ін., які вирішують питання культури взаємодії викладачів і студентів на основі гуманізації навчання, побудови партнерських відносин, проектування діалогічної моделі спілкування. Проблеми освітнього простору висвітлюються М. Барилко, А. Бондаревською, Л. Карамушкою, О. Пісоцькою та ін. увага дослідників була спрямована на різні аспекти проблеми взаємодії викладачів і студентів: системоутворюючі механізми самопізнання і самовдосконалення як складових внутрішньої культури індивіда досліджувалися Т. Черкашиною; С. Воронкіна досліджувала особливості розуміння особистості студента викладачами вищих навчальних закладів; Т. Чемоданова – діалог між студентами і викладачами як партнерську взаємодію; Ю. Ірхіна – толерантність і діалогічність у спілкуванні тощо.

Метою статті є виклад теоретичних засад проблеми толерантної взаємодії у відносинах між викладачем і студентом у освітньому просторі вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж розглянути особливості толерантної взаємодії між викладачами та студентами слід визначити феномен толерантності. Категорія «толерантність» визначається як здатність до визнання, практичне визнання та повага до переконань та дій інших людей [2]. У соціологічному енциклопедичному словнику толерантність тлумачиться як терпимість до іншого способу життя, поведінки, звичаям, почуттям, ідеям, віруванням, витривалість по відношенню до емоційно несприятливим факторам [10]. У словнику практичного психолога С. Голо-

віна відзначає, що толерантність – це відсутність, послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу [11]. О. Алексеева та С. Братченко вбачають сутність міжособистісної толерантності в усвідомленому та ціннісно осмисленому особистісному виборі, у відповідності з яким людина, маючи власну думку, світогляд, поважає та визнає право іншого сприймати та мислити інакше, а також готовий розуміти та враховувати інші точки зору [4].

Узагальнюючі різні підходи у своєму дослідженні Ю. Тодорцева розглядає толерантність як загальнолюдську якість особистості, що виражається через послаблення її реакції на негативні фактори соціального середовища, вміння розуміти відмінний духовний стан чи інші погляди, терпимо ставитися до них і поважати гідність їх носіїв, враховуючи мету культурного з'ясування розбіжностей. Натомість толерантність характеризує лише ту особистості, яка відкрита до сприйняття інших культур, здатна поважати багатогранність людської думки і цінностей, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Огляд досліджень щодо вищезазначеної проблеми показує, що поняття толерантності дослідники нерозривно пов'язують з особистістю і її формуванням, воно активно використовується в психології розвитку особистості: тут воно розглядається як особистості утворення, одночасно інтегруюче різні властивості особистості (самоставлення, самопізнання, відповідальність за власні вчинки, почуття гумору, емпатія, прихильність до інших, самовладання, терплячість, здатність до рефлексії, низький рівень тривожності, комунікабельність, вміння вира-

жати свою незгоду, аргументувати відмову від співробітництва, відсутність стереотипів тощо). І. Гриншпун розглядає толерантність як комплекс індивідуальних якостей, властивість особистості [2].

Серед умов формування толерантності виділяють діяльність та спосіб життя особистості, її потяги, плани, соціальні ролі [3]. Розглядаючи механізми міжособистісної толерантності, Г. Кожухарь трактує їх як стійку структуру певним чином пов'язаних психічних дій, активізація й цілісний прояв яких фаси літують зміни в сукупності властивостей особистості [4].

Визначаючи толерантність як особистісне утворення, як системну якість індивіда, яка формується у предметній діяльності та у спілкуванні, враховуючи єдність механізмів формування особистості та толерантності, закономірно припустити, що передумовами формування толерантності виступають природні задатки – індивідні властивості (вікові, статеві та індивідуально-типологічні), детермінуючі властивості нервової системи індивіда, які інтегруються у задатки здібностей і темперамент. Безумовно, індивідні властивості не визначають, бути чи не бути людині толерантною по відношенню до себе та іншого, але, як відзначала Л. Божович, не існує ні однієї вродженої особливості, яка була б повністю нейтральною для психічного розвитку, а відповідно, і для формування особистості [1].

Толерантність як цінність і якість особистості виконує наступні функції:

- адаптивну, передбачає пристосування до несприятливих факторів середовища;
- орієнтовно-комунікативну, яка дозволяє зрозуміти партнера по спілкуванню, спільної діяльності;

- активну як можливість змінити чужу думку, поведінку, іншу людину, але без застосування засобів примусу в згуртуванні малих та великих груп;
- рефлексивну як можливість перегляду особистісних смислів, переоцінки ситуації та пошуку виходу з неї;
- гносеологічну як можливість самопізнання; розширення меж індивідуального та колективного досвіду;
- прогностичну, яка дозволяє передбачити стратегії поведінки і діяльності особистості;
- превентивну, яка попереджує агресивні поведінкові реакції та ін. [2].

Педагогічна взаємодія в системі «викладач-студент» являє собою систему взаємних впливів суб'єктів, які включені в спільну діяльність на основі спільних цілей професійної освіти. Ця взаємодія між викладачем і студентом впливає на формування системи цінностей майбутнього фахівця, таких як людина, особистість, істина, освіта, професія тощо.

Толерантна взаємодія у вищому навчальному закладі передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини між викладачами та студентами на толерантній основі, емоційно-вольову готовність до рівноправного діалогу та критичному сприйняттю реалій життя, обмін цінностями та співробітництво, врахування інтересів оточуючих, здатність до досягнення компромісу та продуктивному вирішенню конфліктних ситуацій.

Толерантна педагогічна взаємодія суб'єктів ВНЗ сприяє розвитку толерантного освітнього простору, професійному та особистісному розвитку всіх учасників даного процесу.

В якості видів (рівнів) толерант-

ної педагогічної взаємодії виділяють діалог, опіку, компроміс і співробітництво.

Діалогова взаємодія характеризується рівністю позицій у спілкуванні, високим рівнем емпатії, почуттям партнера, відсутністю стереотипів у сприйнятті інших, гнучкістю мислення, адекватною оцінкою своєї особистості. Опіка як вид толерантної взаємодії передбачає турботу та характеризується емоційною стабільністю, умінням прийти на допомогу. Компроміс передбачає взаємні поступки на шляху реалізації своїх інтересів із врахуванням інтересів протилежної сторони. Співробітництво включає спільне визначення цілей діяльності, спільне її планування, розподіл сил і засобів на основі можливостей кожного. Це рівень толерантної поведінки характеризується наявністю контакту, доброзичливості, ввічливості, терпіння, довірливості, соціальної активності, мобільності дій.

У процесі вузівської підготовки інтолерантність (нетерпіння) у міжособистісній взаємодії може проявлятися у наступних формах: формалізація й відчуження стосунків між викладачами та студентами, переважання адміністративно-командних методів над демократичними; невічливість, глузування, вираження зневаги; переслідування, залякування, погрози, фізичне та моральне придушування; дискримінація за ознакою статі та інших відмінностей (ізоляція в колективі, позбавлення або обмеження прав); безцеремонне нав'язування своєї думки, культури та поведінки тощо.

На думку І. Котової, Є. Шиянова, «оптимальним варіантом взаємодії в системі «викладач-студент» буде установка викладача на функціонально-рольову та особистісну взаємодію, коли особистісне проступає через його

рольову поведінку» [6, с. 13]. Таке поєднання забезпечує трансляцію не тільки загально соціального, але і індивідуального досвіду викладача. В цьому випадку педагог, реалізуючи потребу бути особистістю, в свою чергу формує відповідну потребу і здатність у студентів.

Система «викладач-студент» є частиною освітнього простору вищого навчального закладу і включає в себе три складові:

- 1) особистість викладача як суб'єкта діяльності і спілкування;
- 2) особистість студента як суб'єкта діяльності і спілкування;
- 3) простір взаємодії викладача і студента [8].

Для викладача вищого навчального закладу важливо не тільки організовувати процес спілкування з метою передачі знань, але й продемонструвати комунікативні уміння, артистизм, чарівність, емоційність живого спілкування. Дуже важливо також «навчити студентів комунікативним умінням, підвищити їх комунікативну компетентність, оскільки це, в свою чергу, покращить пізнавальні здібності, навчить визнавати свої помилки, щадити самолюбство співрозмовника, зняти непотрібний емоційне напруження, бути терплячим та невимушеним партнером у спілкуванні» [8, с. 100].

Під час теоретичного аналізу феномена толерантної взаємодії викладача зі студентами можна виокремити:

- толерантність до зовнішнього вигляду студента;
- толерантність до його поведінки і відношення до предмета;
- толерантність до сприйняття студентом викладача.

Необхідно розрізняти толерантність і оцінку поведінки. Для себе оцінювати поведінку студента можна по-різному, але залишатися при цьо-

му толерантним, доброзичливим та вміти свої оцінки тримати при собі, не намагаючись доводити їх до відома інших. Викладачу потрібно бути толерантним, але і вимогливим – це прояв не байдужого ставлення до якості та стилю поведінки студента.

Викладач повинен усвідомлювати, що студенти сприймають його як взірця для наслідування. Вигляд викладача, його відповідність культурним та науковим очікуванням аудиторії, щира повага до студента, готовність надати компетентну пораду, внутрішня мотивація до викладання, активна науково-дослідна діяльність, особистісна чарівність та любов до предмета – все це забезпечить розвиток відносин ділового партнерства, викличе у студента зацікавленість до майбутньої професії, бажання здійснювати самопізнання, саморозвиток, рефлексію, особистісно-діяльнісну самореалізацію. Якщо ж відносини студента і викладача за якихось причин не складаються, викладач повинен зберігати спокійну, шанобливу і неупереджену поведінку, оцінюючи не особистість студента, а виключно його знання [8, с. 11].

Проте у встановленні толерантних відносин в системі взаємодії «викладач-студент», важливу роль відіграють і самі студенти. На думку А. Вербицького, у вищому навчальному закладі студент виступає не тільки як суб'єкт пізнавальної діяльності, хоча вона і є для нього ведучою, але і як об'єкт спілкування. Не тільки викладач повинен певним чином вести себе, щоб не порушувати, не вторгтися в особистісний простір студента, але і студент повинен дотримуватися рамок і меж чужого простору, поважаючи переваги та недоліки особистості іншої людини [7].

Дослідники вищої школи відзнача-

ють багато численні факти девіантної поведінки студентів: конфліктність у відносинах з викладачами і товаришами по навчанню, порушення навчальної дисципліни на заняттях і поза аудиторної діяльності, невміння раціонально розподілити час, невміння адаптуватися до вимог, які висуває вузівське навчально-освітнє середовище.

Вчені також відмічають слабку сформованість умінь студентів вести спір, діалог, брати участь у дискусіях по різних питаннях, відсутність умінь прислухатися до думки опонентів, небажання погоджуватися з опонентом навіть у тих випадках, коли останній наводить глибоко обґрунтовані та аргументовані докази на захист свого твердження, думки або висновку. Зазначається і послаблення колективізму, нездатність співвіднести власні інтереси з інтересами оточуючих. Все це утруднює професійну та соціальну адаптації студента у подальшій професійній та соціальній діяльності.

У якості основних умов формування толерантності у студентському середовищі окреслюються наступні:

- підвищення рівня інформованості студентів про суттєві та змістові характеристики толерантності;
- формування толерантності в особистій сфері цінностей студентів та перетворення в регулятивний принцип їх професійної та непрофесійної діяльності;
- формування умінь та навичок толерантної міжособистісної взаємодії;
- формування установок на толерантність, які складаються із здатності та емоційно-вольової готовності студента до рівноправного діалогу з іншим;
- використання лекційних, дискусійних та ігрових форм і тре-

нінгів у навчально-виховній роботі для формування толерантності [8].

Для досягнення цілей толерантного розвитку особистості студента викладач повинен володіти здібностями толерантної взаємодії з ним на всіх рівнях. Також необхідно враховувати, що викладач не формує особистість, її знання, уміння, якості, а створює умови, при яких студент включається в активну діяльність задля досягнення певної мети, тобто самовдосконалюється. Викладач повинен створити умови для включення толерантності в особисту систему цінностей студентів, спираючись на яку, вони в процесі різноманітної спільної діяльності з викладачем, подальшого самовиховання почнуть розвивати у собі толерантність як особистісну якість. Зробити це під силу тільки чуйним, відкритим

і толерантним викладачам [8, с. 12].

Особистісні простори викладача і студента розширюються в силу того, що, поважаючи та приймаючи себе, відчуваючи власну цінність та унікальність, такі особистості приймають та поважають інших, визнають їх унікальність та особисту автономію, розширюючи тим самим особистісний простір інших [4, с. 205].

Висновки.

Таким чином, встановлення та підтримка позитивних міжособистісних відносин в системі «викладач-студент» можливо, якщо і студент, і викладач у взаємодії один з одним будуть толерантні. Уміння суб'єктами освітнього процесу толерантно взаємодіяти один з одним відкриває широкі можливості та перспективи для гармонізації міжособистісних відносин та гуманізації освітнього процесу в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : Избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. 3-е изд. – М. : МПСИ, 2001. – 352 с.
2. Гриншпун И. Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности: к вопросу о толерантности как психическом явлении // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.-метод. ст. / отв. ред. С. К. Бондырева. 2-е изд., стер. – М. : МПСИ ; Воронеж : НПО «МОДЭК». – С. 31-40.
3. Губогло М. Н. Толерантность сознания молодежи: состояние и особенности // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.-метод. ст. / ред. С. К. Бондырева. 2-е изд., стер. – М. : МПСИ, 2001. – С. 99-163.
4. Кожухарь Г. С. Проблема толерантности в межличностном общении // Вопросы психологии / Г. С. Кожухарь. – № 2., 2006. – С. 3-12.
5. Коломієць О. В. Про результати дослідження взаємовпливу стилю педагогічного спілкування викладачів та їх індивідуальних особливостей / О. Д. Сафін, О. В. Коломієць // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово- спеціальні науки / відповід. ред. В. В. Балабін. – К. : Київський ун-т, 2008. – Вип. 20-21. – С. 36-40.
6. Котова И. Б. Педагогическое взаимодействие / И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов. – Ростов-н/Д.: Изд-во РГПУ, 1997. – 112 с.

7. Палховская Е. Б. Толерантное отношение преподавателя к студентам // Принцип толерантности и его применение в современном образовательном процессе (тезисы 6-ой научно-методической конференции). / Е. Б. Палховская. – В 2-х частях. Часть 2. – Мн., БГУ, 2009. – с. 9-12.
8. Пісоцька О. О. Особливості взаємодії викладача і студентів у навчально-виховному процесі / О. О. Пісоцька, І. В. Знаменська // Актуальні проблеми сучасної медицини. – 2009. – Т. 9, Вип. 4(28), Ч. 3. – 265 с.
9. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 2001. – 976 с.
10. Социологический энциклопедический словарь : На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / ред.-координатор Г. В. Осипов. – М. : Норма (Издательская группа «Норма – ИНФРА-М»), 2000. – 488 с.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Bozhovich L. I. Problemy formirovaniya lichnosti : Izbrannyye psichologicheskie trudy / pod red. D. I. Feldshteyna. 3-e izd. – M. : MPSI, 2001. – 352 s.
2. Grinshpun I. B. Ponyatie i sodержatelnyye harakteristiki tolerantnosti: k voprosu o tolerantnosti kak psichicheskom yavlenii // Tolerantnoe soznanie i formirovaniye tolerantnyih otnosheniy (teoriya i praktika) : sb. nauch.-metod. st. / otv. red. S. K. Bondyireva. 2-e izd., ster. – M. : MPSI ; Voronezh : NPO «MODEK». – S. 31-40.
3. Guboglo M. N. Tolerantnost soznaniya molodezhi: sostoyaniye i osobennosti // Tolerantnoe soznanie i formirovaniye tolerantnyih otnosheniy (teoriya i praktika) : sb. nauch.-metod. st. / red. S. K. Bondyireva. 2-e izd., ster. – M. : MPSI, 2001. – S. 99-163.
4. Kozhuhar G. S. Problema tolerantnosti v mezhluchnostnom obschenii // Voprosy psichologi / G. S. Kozhuhar. – # 2., 2006. – S. 3-12.
5. Kolomiets O. V. Pro rezultati doslidzhennya vzaemovplyvu stilyu pedagogichnogo spilkuvannya vkladachiv ta yih individualnih osoblivostey / O. D. Safln, O. V. Kolomiets // Visnik KiYivskogo natsionalnogo universitetu Imeni Tarasa Shevchenka. Vyskovo- spetsialni nauki / vldpovld. red. V. V. Balabin. – K. : KiYivskiy un-t, 2008. – Vip. 20-21. – S. 36-40.
6. Kotova I. B. Pedagogicheskoe vzaimodeystvie / I. B. Kotova, E. N. Shiyarov. – Rostov-n/D.: Izd-vo RGPU, 1997. – 112 s.
7. Palhovskaya E. B. Tolerantnoe otnoshenie prepodavatelya k studentam // Printsip tolerantnosti i ego primeneniye v sovremennom obrazovatelnom protsesse (tezisyy 6-oy nauchno-metodicheskoy konferentsii). / E. B. Palhovskaya. – V 2-h chastyakh. Chast 2. – Mн., BGU, 2009. – s. 9-12.
8. Plsotska O. O. Osoblivosti vzaemodiyi vkladacha i studentiv u navchalno-vihovnomu protsesi / O. O. Plsotska, I. V. Znamenska // Aktualni problemi suchasnoyi meditsini. – 2009. – Т. 9, Vip. 4(28), Ч. 3. – 265 s.
9. Slovar psichologa-praktika / sost. S. Yu. Golovin. – Minsk : Harvest, 2001. – 976 s.
10. Sotsiologicheskii entsiklopedicheskii slovar : Na russkom, angliyskom, nemetskom, frantsuzskom i cheshskom yazyikah / red.-koordinators G. V. Osipov. – M. : Norma (Izdatelskaya gruppa «Norma – INFRA-M»), 2000. – 488 s.